

Vélemény, vita

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK FEJLŐDÉSE ÉS AZ AKADÉMIAI OSZTÁLYSZERKEZET

Török Ádám

az MTA levelező tagja, a Veszprémi Egyetem és a BME egyetemi tanára,
az MTA-BDF Regionális Fejlődéstani és Mikrointegrációs Kutatócsoport vezetője,
az MTA IX. Osztályának elnöke.
torokadam@yahoo.com

Fejtörő: Adott egy ajtó, amely felé spanyolok, franciák, csehek és bolgárok egyszerre indulnak el. Az ajtón azonban rendre három-három francia és spanyol, illetve egy-egy cseh és bolgár jut át egy nyitási periódus alatt. Mi a jelenség oka?

Elképzelhető válaszok:

- A csehek és a bolgárok kövérebbek a franciáknál és a spanyoloknál.
- A franciák és a spanyolok közül sokkal többen akarnak bejutni, és jobban támogatják egymást.
- A hiba az ajtóban van.
- A hiba az ajtóhoz vezető útban van.

A tudomány szerkezeti felosztása tudományterületek és tudományágak között azért is elkerülhetetlen, mert a gyorsuló szakosodás miatt a tudományos kapacitások és eredmények egyre szűkebb körben hasonlíthatók össze egymással. Nem lehet közös mérőszámot találni például a matematikai és az irodalomtudományi kutatási erőforrásokra és eredményekre. A két tudomány kapacitásigénye ugyanis szerkezeti és jellegében is eltér, a szokásos átfogó K+F mérőszámok (például a publikációs mutatók) pedig ilyen összeha-

sonlításban használhatatlanok az eredmények közlésének eltérő lehetőségei és a különböző értékelési elvek miatt. Az egyik tudományterületen például általában a folyóiratcikkeket, a másikon viszont a monográfiákat fogadják el inkább szakmai csúcsteljesítménynek.

A tudományközi összehasonlítás nehézségeit tetézi, hogy az interdiszciplináris kutatások gyorsan növekvő szerepe miatt nem lehet megbízhatóan megvonni a tudományterületek és a tudományágak közötti határokat. Az Egyesült Államok K+F-statisztikáiban például a pszichológia a természettudományok része, Magyarországon viszont a társadalomtudományok közé sorolják. Másik példa, hogy a magyar akadémiai szerkezetben az agrárközgazdaságtan a mezőgazdasági, nem pedig a társadalomtudományok között szerepel, ami nemzetközi összehasonlításban ritka megoldás.

Nem meglepő tehát, hogy akár ugyanannak az országnak a tudománypolitikai, sőt oktatási rendszerében is többféle tudományterületi és tudományági felosztás létezhet egymás mellett. Szemléletes példákkal szolgál erre éppen Magyarország, és ezek a természet- és a társadalomtudományok terü-

letén ugyancsak feltűnőek. Ne tekintsük véletlennek, hogy most az utóbbiakra fordítunk több figyelmet, ezt pedig bizonyos komoly aránytalanságok teszik indokolttá.

Felsőoktatás: Magyarországon nyolc egyetemen adnak állam- és jogtudományi diplomát. Ezek közül mindössze a győri Széchenyi István Egyetemen folyik közösen a jogász- és a közgazdászképzés. Minden más egyetemen külön van a jogi és a gazdaságtudományi kar. A kari szerkezettől függetlenül a jogász és a közgazdász diploma az egész országban egymástól alapvetően különböző munkakörök ellátására jogosít.

Akkreditációs rendszer: a jog- és a gazdaságtudományok külön szakbizottságok alá tartoznak a Magyar Akkreditációs Bizottságban, s e szakbizottságok értékelési és minősítési követelményei eltérnek egymástól.

Magyar Tudományos Akadémia: az akadémiai osztályszerkezetben a jog- és a gazdaságtudományok ugyanabba az osztályba tartoznak. A magyar akadémiai struktúra ugyanakkor három nagy tudományterület ismer. Az élő és az élettelen természettudományok mellett a társadalomtudományokat egy csoportként kezeli, így nem veszi figyelembe az úgynevezett szellemtudományok („*humanities*”) és a kifejezés pontos értelmében vett társadalomtudományok közötti komoly tartalmi és módszerbeli különbségeket.¹ Ez a magyar akadémiai struktúra eltér a legtöbb külföldi tudományos akadémia struktúrájától is: „a politikum által nem módosított struktúrában működő nemzeti akadémiákon belül számuk és arányuk alapján a társadalomtudományok képviselői mintegy kétötödét vagy ennél is nagyobb hányadát alkotják az akadémia tagjainak”.²

Enyedi György hivatkozott cikkében meggyőzően érvel a szellemtudományok (vagy bölcsészeti tudományok) egyenjogúvá tétele s így a szó szoros értelmében vett

társadalomtudományoktól való különválasztása mellett az akadémiai struktúrában. Igen meggyőzően mutat rá arra, hogy „A Magyar Tudományos Akadémia (...) az elmúlt hosszú története során igyekezett fokozatosan figyelembe venni a tudományterületek bővülését, új diszciplínák befogadását. Ez a társadalomtudományok esetében már hosszú ideje elmaradt” (Enyedi, 2004, 1382.).

A társadalomtudományok eddigénél jóval markánsabb különválasztásának azonban nem csupán a szellemtudományok régóta esedékes egyenjogúsítása, ugyanakkor a társadalomtudományok körének tartalmukkal összhangban álló szűkítése adna értelmet. Azért is érdemes elgondolkodni róla, mert a jelenlegi formájában 1993 óta fennálló, de alapjaiban az ötvenes évek eleje óta létező akadémiai tudományterületi és osztálystruktúra kedvezőtlen és indokolatlan szerkezeti folyamatokat tett és tesz lehetővé.

A szellemtudományok és a társadalomtudományok együttes súlya a Magyar Tudományos Akadémián meglepően csekély, ha a számítást a taglétszám alapján végezzük. Ez nemcsak jelentős szerkezeti torzulásokat okoz, hanem előre is vetíti a ma még társadalomtudományoknak nevezett terület folyamatos és tartós háttérbe szorulását, később akár egyes tudományok Akadémián belüli eltűnését is. Az alábbiakban ennek a háttérbe szorulási folyamatnak az áttekintése a cél abban a reményben, hogy az MTA vezetése és tagsága talán fontosságának megfelelően kezd foglalkozni az Akadémia struktúrájának és fejlődésének ezzel az alapvető és megkerülhetetlen problémájával.

Az áttekintésben különös súllyal szerepel az MTA IX. (Gazdaság- és Jogtudományok) Osztálya azért, mert ennek összetételét és problémáit ismerem részletesebben. Itt azonban korántsem csak egy osztály fejlődési kilátásairól, az ott képviselt tudományok jövőjéről van szó. Megmutatkozik itt, mint

¹ Ezekről a különbségekről részletesen: Enyedi, 2004.
² Hamza Gábor szíves közlése.

cseppben a tenger, hogy a Magyar Tudományos Akadémia talán már évtizedek óta nem szentelt olyan figyelmet a társadalomtudományok szerkezeti és módszertani fejlődésének, mint amilyen érdeklődéssel (és tettekkel is) követte a természettudományok körében végbement differenciálódást.

A társadalomtudományok visszaszorulása az MTA teljes osztálystruktúrájában

A Magyar Tudományos Akadémia tizenegy osztálya közül három ad helyet a társadalomtudósoknak. Neve szerint az I. Osztály a nyelv- és irodalomtudományokkal, a II. Osztály a filozófiai és történettudományokkal, a IX. Osztály pedig a gazdaság- és a jogtudományokkal foglalkozik. Egyik osztály neve sem teljes, hiszen nem tartalmazza mondjuk a néprajzot, a zenetudományt, a régészetet, a művészettörténetet, a pszichológiát, a szociológiát, a politológiát, a hadtudományt vagy a regionális tudományt, pedig mind-egyik említett tudománynak van legalább egy akadémikus képviselője valamelyik társadalomtudományi osztályon.

Persze fölösleges és kezelhetetlen is lenne, ha az egyes társadalomtudományi osztályok neve öt-hat vagy még több szóból állna az ott reprezentált tudományok teljes skálájának felmutatása érdekében. Mégis érdekes felfigyelni arra, hogy az elnevezés és a tartalom közötti összhang hiánya sokkal kevésbé jellemző a nyolc természettudományos osztályra. Aligha cáfolható például (s most nem teljes felsorolás következik), hogy a III. osztály tagjai között csak vagy nagyon nagy többségben matematikusok, a V. Osztályon az orvostudományok képviselői, a VI. Osztályon pedig mérnök végzettségű akadémikusok vannak, s a XI. Osztályt is zömmel fizikusok alkotják.

A kétségtelentül gyors szakmai specializáció ellenére is biztosan igaz, hogy a tudományágakat összekapcsoló tudományos kommu-

nikáció s az egységes értékrend érvényesítése aránylag könnyű az azonos végzettségű osztálytagokat tömörítő természettudományi osztályokon. Ezzel szemben – vegyük most csak a doktori ügyeket – nem ritka az olyan, lényegében tartalmatlan szavazás a IX. Osztályon, ahol például közgazdászoknak kell véleményt mondaniuk jogász kutatók tudományos habitusáról, vagy fordítva. Ez szándékosan extrém példa, hiszen nyilvánvaló, hogy a jogász aránylag könnyen megítélheti a politikatudós, a közgazdász pedig a regionális kutató tudományos habitusát. Az esetek többségében azonban az osztálytagoknak jogászkoról vagy közgazdászkoról kell szavazniuk, és ez a tény bizony a tudományos minősítési eljárással kapcsolatban is felvethet komoly tartalmi kérdéseket.

A másik két társadalomtudományi osztályon valószínűleg ugyancsak előfordulnak hasonló esetek. A lényeg azonban most nem a példák minél meggyőzőbb felsorakoztatása, hanem annak bemutatása, hogy a tudományágak közötti heterogenitás problémája különösen súlyos a társadalomtudományi osztályokon. Az urológus és a szemész, a számelméletész és a geométer, vagy az optikával és kvantumelmélettel foglalkozó fizikus egyaránt ugyanazt az alapképzést kapta az egyetemen, tehát megérti a másik említett diszciplína nyelvét és nagy vonalakban a speciális problémáit is.

A közgazdász és a jogász, az irodalmár és a néprajzos azonban más-más diplomát kapott, azaz legfőljebb egyetemi tanulmányai lelegején tanulta – és akkor is csak részben – ugyanazt. A modern közgazdaságtanban jól ismert aszimmetrikus információ problémája tehát különösen súlyos az Akadémia társadalomtudományi osztályain, és ez a körülmény sajnos nagyban megnehezíti az osztályok rendeltetészerű működését.

Az aszimmetrikus információ kérdéskörének³ több kutatója (köztük Harsányi

³ A téma magyar nyelvű összefoglalása: Gömöri, 2001.

János, George Akerlof és Joseph Stiglitz) kapott eredményeiért Nobel-díjat. A magyar akadémiai osztályszerkezet szempontjából persze legfőbb másodlagos, a nemzetközi tudományos fejlődésre tekintve azonban legalább egy futó gondolatot megérdemlő tény, hogy a fizikai és a kémiai Nobel-díjat egyaránt 1-1 magyar akadémiai tudományos osztály profiljának megfelelően osztják, az orvosi Nobel-díj pedig az MTA két osztályának (orvosi és biológiai tudományok) területén elért eredményeket ismeri el. A közgazdasági Nobel-díjjal szemben olyan eredményekért jár, amelyet mindössze egy akadémiai osztály nem egészen a felének a tevékenysége reprezentál Magyarországon.

Ez az összehasonlítás természetesen nem ad igazán hí képet, hiszen matematikai vagy agrártudományi, illetve műszaki és bölcsészettudományi kutatási eredményekkel aligha lehet Nobel-díjat szerezni (bár a fentebb csak jelzésszerűen felsorolt közgazdasági Nobel-díjasok között volt matematikus is). Annyi azonban tény, hogy a Nobel-díj mint a nemzetközi tudományos kiválóság egyik mércéje merőben más súlyok szerinti tudományterületi felosztáson alapul, mint az MTA osztályszerkezete, és ezen talán érdemes kicsit elgondolkozni.

A Magyar Tudományos Akadémián 2005 elején – a hármas tudományterületi felosztási rendszerben – három társadalomtudományi, három élő természettudományi (agrártudományi, orvostudományi és biológiai) és öt élettelen természettudományi (matematikai, műszaki tudományi, kémiai, földtudományi és fizikai) osztály van, bár az utóbbiak egy részének tagjai (például a gyógyszervezérek, a biokémikusok, a biofizikusok vagy a paleontológusok) foglalkoznak élettudományi jellegű határterületekkel is. Így a természettudományokon belül az élő/élettelen választóvonal aligha olyan határozott, mint amelyet a társadalom- és a természettudományok között húzhatnánk.

A társadalomtudományi osztályok MTA-n belüli képviselési súlya az osztályszerkezetet alapul véve mintegy 27 százalékos (3:11), míg a hármás felosztás szerint ennek 33 százalékosnak (1:3) kellene lennie. Ha egy pillanatra ismét felidézzük a jelenlegi elnevezés szerinti társadalomtudományok Enyedi György által javasolt kettéosztását bölcsészeti és szó szerint vett társadalomtudományokra, akkor már akár 50 százalékos képviselési arány is számításba jöhetne. Ezt a variáns azonban nyugodtan tekinthetjük teljesen utópisztikusnak a jelenlegi körülmények között, és így már nem is érdemes foglalkoznunk vele.

A társadalomtudományok akadémiai képviselési aránya ugyanakkor valójában nem az osztályszerkezetben mutatkozik meg, hiszen a legtöbb alapvető fontosságú ügyben az akadémikusok testülete szavaz, és – a zökkenőmentesen működő előzetes egyeztetési mechanizmusok ellenére is – a nagy tudományterületek taglétszám szerinti szavazati arányai befolyásolhatják a fontos döntések irányát. Azért is lényeges a taglétszám szerinti képviselési arányokra vetni egy pillantást, mert itt bizonyos értelemben *populációk dinamikájáról* is szó van. Ha bármelyik nagy tudományterület akadémikusait sajátos értelmezésben – és az udvariartatlanság legkisebb szándéka nélkül – egyfajta populációnak vagy közösségnek tekintjük, akkor beláthatjuk, hogy a csökkenő súlyú populációknak egyre kisebb az esélyük arra, hogy megfordítsák részarányuk stílyyedését.

Itt érdemes röviden érinteni a tudományágak közötti verseny kérdését. Ilyen verseny ugyanis folyik a világban és Magyarországon akkor is, ha nem szívesen veszünk tudomást róla. Így versenyelemzési kérdés, hogy miként alakulnak az erőviszonyok a nagy tudományterületek között. Ha mondjuk a kémiában gyorsabb fejlődés mutatható ki, mint a biológiában (illetve az egyikre támaszkodó iparágak gyorsabban korszerűsödnek, mint

a másik eredményeit felhasználó szektorok), akkor a kémiai kutatások finanszírozása hamarosan javulni fog a biológiai kutatások pénzellátásához képest. Ilyen erőviszony-eltolódásokat a világban többször is meg lehetett figyelni az elmúlt évtizedek alatt.

Például az amerikai egyetemi és más nem-vállalati K+F-ben a fő területek finanszírozási arányai nagyban megváltoztak 1973 és 1999 között. Az orvosi és a műszaki tudományokban K+F-re fordított összegek reálértéke ebben az időszakban csaknem négyszeresére nőtt az Egyesült Államokban, és a biológiai kutatásokra fordított összegek még mindig tekintélyes, két és félszeres mértékben bővültek. Az összes többi természettudományi terület (így a fizika, a környezettudomány, az informatika, a pszichológia⁴ és a matematika) viszont csak alig nagyobb mértékben jutott pénzhez az időszak végén, mint az elején (NSB, 2002, 5–15).

A társadalomtudományok finanszírozása élesen eltérő képet mutatott az Egyesült Államokban. Finanszírozásuk reálértéke mintegy 20%-kal csökkent 1973 és 1984 között, utána viszont 1999-re két és félszeresére nőtt. E trendváltozásban közelebbről nem feltérképezett politikai tényezők játszhattak közre, hiszen a társadalomtudományi kutatások közvetlen jóléti hatásai (s így tulajdonképpen a gazdaság szereplői számára megmutatkozó vonzerejük) sokkal nehezebben mérhetőek, mint a hasonló hatások a természettudományok területén.⁵ Emiatt pedig értelemszerűen csökkenhet a társadalomtudományok alkuereje, ami Magyarországon sem elhanyagolható folyamat. Mégis az idézett amerikai adatok a társadalomtudományok számottevő felértékelődését mutatják.

A tudományterületek taglétszám szerinti képviselői arányainak időbeli alakulását az

⁴ Ezt az Egyesült Államokban a természet-, Európában viszont a társadalomtudományok közé sorolják.

⁵ Ilyen mérésre tett érdekes kísérletet Landry et

MTA-n belül itt nem érdemes részleteznünk. Mindenképpen a társadalomtudományok jelentős pozícióvesztéséről árulkodik, hogy 2004 őszén mért együttes létszamarányuk mindössze 19 százalékos volt az MTA rendszer és levelező tagjai között. Ez jóval alacsonyabb akár a 33, akár a 27 %-os (tudományterületi vagy pedig osztályszerkezeti arányok alapján feltételezett) hipotetikus részaránynál, és okait mindenképpen elemezni kell.

Szó sincs azonban arról, mintha itt „nem-kooperatív” *szándékokkal* vagy akár – a társadalomtudósok szempontjából értve – a másik oldal valamiféle „kiszorítási” *stratégiájával* kívánnám magyarázni ezt a visszazsugorítási folyamatot. Itt sokkal inkább megmegevedett (s részben valójában egy több évtized előtti tudományszemléletet tükröző) struktúrákról van szó. Ezek a struktúrák jelenlegi alakjukban igen erősen megnehezítik a korrekciós szándékok érvényesülését akkor is, ha az ilyen szándékokat éppen olyan természettudósok fejezik ki, akik maguk sem tartják egészségesnek és hosszabb távon hasznosnak az akadémiai létszám szerkezet arányainak felborulását.

A társadalomtudományok lassú lemorzsolódása az MTA struktúráján belül reálisan nézve is több stratégiai veszéllyel is fenyeget. Az egyik veszély, hogy a társadalomtudósok reprezentációjának foka az Akadémia vezetésében is követi a taglétszámon belüli súlycsökkenésüket.

Lehet, sőt valószínű, hogy a természettudósok Akadémián belüli közössége sem tartja vagy tartaná egészségesnek a társadalomtudósok kiszorítását a vezetésből. Tény, hogy az MTA elnöke 2002-ig hat cikluson át mindig történész volt, azaz a társadalomtudományok legalább egyik ágának képviselője hosszú időn át biztosítva volt a felső akadémiai vezetésben.⁶ Gyengülő szavazati súlyuk miatt azonban a társadalomtudósok csak egyre nehezebben tudják kezdeményezni

6 Erre a tényre Király Tibor hívta

a vezetői pozíciók számukra kedvező elosztását. Így elfogadói pozícióba kerülhetnek, amelyben aligha tudnak követelni, viszont célszerű örömmel nyugtázniuk a nagy többség minden gesztusát, amellyel valamilyen fokú részvételt biztosít a kisebbségi jellegű csoportnak a vezetésben.

A másik, Akadémián belüli stratégiai veszély pedig kissé hasonlít ahhoz, amit „önbeteljesítő jóslatoknak” szokás nevezni. Ha a társadalomtudományok képviselőinek részesedése tartósan csökken az MTA hazai tagságában (ez a folyamat pedig legalább a kilencvenes évek eleje óta kétségtelen), előbb-utóbb megfordulhat a magyarázat szokásos logikája.

Egy ideig még lehet azt mondani, hogy a folyamatnak szerkezeti okai vannak, amint ez a cikk is állítja, s akkor még úgy festhet a logikai lánc, hogy „a szerkezeti arányok romlása miatt csökken a társadalomtudományi területen dolgozó akadémikusok összesített produktuma”. Utána azonban előtérbe kerülhet a fordított érv: „arányuk törvényszerűen csökken, hiszen összesített teljesítményük sem javul”. Feketén-fehéren fogalmazva ez annyit jelent, hogy romolhat a magyar társadalomtudományi kutatások megítélése pusztán – s most sajnos szükséges a pontosságra törekvő, de emiatt nehézkes fogalmazás – *ha és azért, amennyiben és mert* az a látszat keletkezik, hogy az Akadémia egyre kevésbé értékeli a teljesítményüket.

Végül egy harmadik, nemcsak az Akadémiát érintő stratégiai veszély ugyancsak megfontolást érdemel. Az úgynevezett Liszszaboni Stratégia alapján az Európai Unió, az EU-n belül pedig az összes mértékadó hazai politikai és szakmai tényező szándékai szerint Magyarország is törekvései középpontjába állítja a versenyképesség növelését. Ez nemcsak gazdasági, hanem sokkal szélesebb értelemben társadalmi versenyképességet is jelent, nemcsak sikeres innovációkat, hanem azok hatékony felhasználására és be-

építésére alkalmas társadalmi közeget is. Ezt a közeget pedig nehéz lesz kialakítani akkor, ha közben tovább romlik a társadalomtudományok képviselője a magyar tudomány csúcspontjában.

A belső osztályszerkezet problémái: egy „esettanulmány”

A rugalmatlanná vált struktúrák példaként most érdemes szemügyre venni a Gazdaság- és Jogtudományok Osztályának taglétszámalakulási folyamatait. A IX. Osztály az elmúlt 12-13 évben összesen körülbelül négy helyet veszített a tagválasztásokon (későbbi kompenzáció nélkül) azért, mert nem használta ki úgynevezett kvótáját.

Bővebben kifejtve ez annyit jelent, hogy a IX. Osztályról az akadémiai Közgyűlés, illetve az akadémikusok gyűlése ennyivel több levelező tagot választhatott volna, ha az Osztálynak sikerül a megfelelő számú jelöltet egyenként 50 százalék fölötti szavazati aránnyal ajánlania a Közgyűlés számára. Ez az ajánlás azonban rendre rosszabbul alakult a lehetségesnél. A IX. Osztály tagjainak csak négy jelöltet sikerült megszavazniuk egymás között akkor, amikor a Közgyűlés valószínűleg öt jelöltet is levelező taggá választott volna az Osztályon, és csupán hármat akkor, amikor négy jelöltnek is komoly esélye lett volna a Közgyűlésen.

Az Osztály taglétszámának a szükségesnél és lehetségesnél lassabb növekedése nem magyarázható a következő okokkal:

- a megegyezés hiánya a tudományterületek között;
- az alkalmasnak tartott jelöltek hiánya, sőt (a fentiekben jelzettek szerint);
- az elegendő kvóta, azaz a többi osztály együttműködési készségének a hiánya sem.

Az Osztályon belül megtörténtek az egyeztetések a tudományágak képviselői között, volt megfelelő számú alkalmas jelölt, és a többi osztály is nemegyszer elfogadta, hogy az Osztály

taglétszámát átlag fölötti ütemben kellene növelni. Látszólag minden feltétel adott volt ahhoz, hogy az Osztály tagjainak a pótlása (csúnya, de tartalmában mégis ideillő kifejezéssel „az Osztály feltöltése”) a szándékoknak megfelelő mértékű legyen. Mégsem így történt, s ennek okait ismét csak az adott struktúrákban, nem pedig az osztálytagok szavazási magatartásában kell keresnünk. Akkor is, ha első látásra magatartási tényezőket tapasztalunk – ezek mögött azonban ugyancsak szerkezeti okok érzékelhetők.

Az esélyek kihagyásának fő okai így a következők voltak:

- az egyes tudományágak képviselőinek információhiánya a más tudományágakban beterjesztett jelöltekről. Ennek az információhiánynak a fő és egyre erősödő oka az Osztály nagyfokú heterogenitása, tehát hogy a tagoknak sokszor olyan akadémikus- vagy doktorjelöltek habitusáról kell szavazniuk, akik munkásságának értékét valójában csak közvetett információkból tudják megítélni;
- az egyes tudományágak képviselőinek óvatossága azért, mert attól tartottak, hogy a többi tudományágból nem várt jelöltek is bekerülnek a levelező tagok közé. Ezért gyakran jellegzetes szavazói magatartás volt, hogy csak a saját tudományág képviselőire szavaztak, másokra nem („szétszavazás”). Így pedig a szavazatok száma az 50 százalékos küszöb körül koncentráldott ahelyett, hogy olyan célszerű, sokkal egyenletesebb eloszlást mutatott volna, amelyben viszonylag nagy hányad jóval átlépi a küszöböt, ugyancsak aránylag sokan pedig jócskán elmaradnak tőle;
- a szavazási mechanizmus merevsége (az Osztályon belüli végszavazás eredményének utólagos – még az Osztályon belüli – korrekciójára akkor sem volt lehetőség, ha a tagok többsége emellett foglalt állást. Ezt persze nemcsak merevségnek

tekinthetjük, hanem igen szigorúan és következetesen normakövető magatartásnak is, amire elsősorban éppen a jogász akadémikusok Osztályon belüli jelenléte a garancia.⁷

A tipikusnak mondható tagválasztási szavazások tehát úgy zajlottak az Osztályon, hogy a legtöbb (szavazati joggal bíró) akadémikus az Osztály szempontjából a rosszabbat választotta az úgynevezett *minimax* és *maximin* stratégiák közül. Az egyik stratégia magas nyereséményre irányul, és ott akár beéri a legalacsonyabbal, viszont aránylag nagy veszteséget is számításba vesz. A másik alacsony nyereséményre irányul, ott megcélozza a lehetséges legmagasabbat, viszont a veszteséget is minimalizálni kívánja.

Ilyen biztonsági stratégiával az osztálytagok többsége inkább arra törekedett tehát, hogy saját tudományágból a Közgyűlés elé kerüljön legalább egy jelölt, mint arra, hogy az Osztály taglétszáma a maximálisan lehetséges mértékben nőjön, ám éppen akkor esetleg a saját tudományága szempontjából kedvezőtlen megoszlásban. Ezt a stratégiai döntési variánst pedig azért választották aránylag sokan, mert az Osztály erős tudományági tagoltsága miatt markánsan elválnak egymástól a tudományági és az osztályszintű érdekek (természetesen nemcsak a jogászok és a közgazdászok között, bár valóban ez a két legnagyobb létszámú csoport).

Az Osztály szükségesnél lassabb „feltöltésének” máris komoly következményei vannak. Az Osztály tagjai közül csupán öten hatvan év alattiak, a hetven évnél fiatalabb tagok száma a tízet sem éri el, ami a különböző szakmai bizottságokban és egyéb feladatoknál aránytalanul nagy terhet ró az aktív korú tagokra. Az adott (de itt és most további részletezést már nem igénylő) kor- megoszlási helyzetben pedig sajnos ezt az

⁷ A szabályok precíz betartásán igen szakszerűen őrködő jogász akadémikusok viszont nincsenek jelen a többi akadémiai osztály tagválasztási eljárásában.

arányt 2007-ben már nem javítaná három új hatvan év alatti tag felvétele sem (amihez persze egyebek mellett az is kell, hogy akkor is legalább összesen harminchárom – 11×3 – új akadémiai levelező tagot lehessen majd megválasztani).

Az Osztály lassú „feltöltődésének” további káros hatása, hogy a levelező tagságra kétségtelenül alkalmas jelöltek várakozási ideje már kilenc-tizenkét évre nőtt, és sok valóban érdemes társadalomtudósnak esélye sincs a bekerülésre a jelenlegi osztálystruktúrában. Ilyen érvet persze bármelyik másik akadémiai osztály is hangoztathatna, de legtöbbször a levelező tagságra alkalmas akadémiai doktorok csoportjából jóval gyorsabb volt az „átáramlás” az akadémikusok közé az elmúlt években, mint a jogászoknál és a közgazdászoknál.

Lássuk be: a mostani osztályszerkezetben évi átlagban egy orvos, fizikus, vegyész vagy matematikus válhat akadémiai levelező taggá. Ugyanez az arány egyharmad a közgazdászoknál és a jogászoknál, és csak mintegy egyhatod vagy még alacsonyabb mondjuk a szociológusoknál. Mindez előrevetíti az akadémia évek, főleg évtizedek múlva várható új tagsági arányait. S akár azt is, hogy egy 2015-ös osztályülésen a IX. Osztályról csak tízen ülnek körül az asztalt, más osztályokon pedig ez a szám akár 40 is lehet úgy, hogy a hazai akadémikusok összlétszáma akkor sem haladja meg a 360 főt.

Mit javasolhatunk, és mit tehetünk?

A társadalomtudósok lassú, de folyamatos visszaszorulása az Akadémián belül tehát elsősorban strukturális kérdés. Így semmi értelme sem volna annak (eddig nem is történt ilyen), ha a rosszabb bekerülési esélyű társadalomtudományi akadémiai doktorok szerencsésebb helyzetű és jobb bekerülési perspektívájú természettudós kollégáiktól rossz néven vennék, hogy élnek kedvezőbb lehetőségeikkel. Azt viszont a természettu-

dományos osztályoknak volna célszerű belátniuk, hogy a társadalomtudományok Akadémián belüli marginalizálódása nemcsak ellentmondásban áll a 180 éves alapítói szándékokkal és e nemzeti intézmény eddigi történetének legnagyobb részével, hanem felidézheti az egész Akadémia szakmai és társadalmi leértékelődésének a veszélyét is. Mit lehet tehát tenni a felvázolt folyamat ellen?

Lehetségesek természetesen rövid távú taktikai lépések valódi stratégiai tartalom nélkül, ahogy ez a 2001-es tagválasztás idején is történt. A társadalomtudományok lemorzsolódási folyamatának átmeneti megállítására igen, tartós megfordítására azonban nem lenne alkalmas, ha a természettudományi osztályok egyetlen tagválasztáson lemondanának levelező taggá jelölési lehetőségeik egy részéről a társadalomtudományi osztályok javára. Ez kétségtelenül elegáns gesztus lenne, de nem nyújtana tartós megoldást. Érdemes itt egy pillanatra felidézni, mi történt e felajánlás után a 2001-es tagválasztáson. Akkor ugyanis a IX. Osztály öt levelező tagot jelölhetett volna a siker reményében, de az Osztály igen heterogén belső struktúrája, s így a már említett „szétszavazás” vagy biztonsági szavazási stratégia miatt csak négyet tudott előterjeszteni.

Hivatkozott cikkében Enyedi György más indokokat említ az akadémiai osztályszerkezet megváltoztatására, s egy negyedik, valóban társadalomtudományi osztály létrehozására, de középtávrá ez valóban a jelenlegi helyzeten javító stratégiai megoldás lenne. Az utolsó hasonló esetben, a kilencvenes évek elején az akkori III., matematikai és fizikai osztály kettéválása gyorsan és zökkenőmentesen zajlott le. Igaz, azt a folyamatot számos természettudós támogatta, s így adott volt a szükséges szavazati többség. 2001-2002-ben azután történt egy kísérlet újabb társadalomtudományi osztály alakítására, de ezt a szándékot akkor a társadalomtudós akadémikusok többsége is elvetette.

Ma már tudjuk, hogy e mögött az álláspont mögött akkor zömmel taktikai megfontolások álltak. Például az, hogy sokan tartották a kettéváló akadémiai osztályok túlzott meggyengülésétől, illetve attól, hogy több kisebb tudományág nem kerül majd a megfelelő osztályra. Akkor azonban még nem lehettek ismertek a 2004-es tagválasztások eredményei. Ott a három társadalomtudományi osztály három-három, összesen kilenc levelező tagi helyhez jutott, a nyolc természettudományos osztály pedig összesen 31-hez, ami csaknem négyes átlagot jelent. Persze a társadalomtudományi osztályok egy részében akkor is volt „szétszavazás”, ami ismét a nem megfelelő osztályszerkezetre irányította a figyelmet.

A hosszabb távú megoldást kereshetjük egyrészt a IX. Osztály kettéválasztásában, másrészt viszont érdemes lenne átgondolni a társadalomtudományi osztályok összességét a tudományági megoszlás szempontjából.

Nehezen indokolható állapot például, hogy a pszichológia a történettudománnyal egy osztályon van, elválasztva a szociológiától vagy éppen az élettudományoktól. Hasonlóképpen furcsa, hogy a politika- és a történettudomány képviselői más-más osztály tagjai. Elképzelhető, hogy a gazdaság- és szervezéstudományokat – például a regionális tudománnyal és a hadtudománnyal egy keretben – egy olyan akadémiai tudományos osztály foghatná össze, amely Gazdasági és Stratégiai Tudományok Osztálya néven működhethetne.

Ez persze csak egy lehetőség arra az esetre, ha az akadémikusok többsége egyáltalán elfogadhatónak tartaná egy újabb társadalomtudományi osztály megalakítását – aminek az esélyeit most még egyáltalán nem láthatjuk tisztán. Kétségtelenül alapos előkészítésre van szükség ahhoz, hogy minden egyes

társadalom-, illetve szellemtudományi ág a hozzá közel álló tudományágakkal kerüljön egy osztályra. Azzal semmiképpen sem számolhatunk, hogy a belátható jövőben – a szellem- és társadalomtudományok sokszínűségének tükrözésére – négy-nél több ilyen osztály lesz az Akadémián. Így pedig eleve gondolnunk kell arra, hogy a jelenlegi osztályszerkezet egy osztállyal való bővítése még aligha eredményezhetne mindenki számára megnyugtató tudományági felosztást a jelenleg társadalomtudományinak nevezett területeken.

Gondolkodni lehetne más, talán radikálisabb szerkezeti javaslatokon is. Most ne is töprengjünk el azon, hogy az interdiszciplinaritás előretörése időszakában sokáig tartható-e egy, a hagyományos tudományági határokat nem is mindig sikerrel leképezni tudó osztályszerkezet. Inkább azt vethetnénk föl, hogy szűkebb körre szoruljanak vissza az osztályszerkezetet tükröző allokációs döntések (tehát például a források elosztásában ne legyen szempont a társadalomtudományi osztályok alacsony létszámaránya), és például éppen a tagválasztási ügyek más, a tényleges tudományági arányokat tükröző struktúra alapján döljenek el. A jelenlegi osztályszerkezet azonban nemcsak eléggé merev, hanem igen erős is, így pedig kicsinek látszik az esély arra, hogy az osztályok közötti határokon valóban átívelő és tartósan fenn is maradó, valóban interdiszciplináris döntési struktúrák jöjjenek létre.

A szerző köszönettel tartozik Bélyácz Ivánnak, Enyedi Györgynek, Hamza Gábornak, Herczegh Gézánnak, Kádár Bélának, Király Tibornak, Pritz Pálnak, Sipos Aladárnak, Szabó Miklósnak és Szentés Tamásnak a cikk végső formába öntését segítő megjegyzéseiért; minden tévedésért csakis övé a felelősség.

IRODALOM

Enyedi György (2004): A bölcsészeti és társadalomtudományok a Magyar Tudományos Akadémián. Magyar Tudomány. 12, 1382–1386.

Gömöni András (2001): *Információ és interakció. Bevezetés az információs aszimmetria közgazdasági elméletébe*. Typotex, Budapest, 213.

Landry, Réjean et al. (2001): Utilization of Social Science Research Knowledge in Canada. Research Policy. 30. 333–349.

NSB (2002): *Science and Engineering Indicators 2002*. Volume I. National Science Board, National Science Foundation, Arlington, VA.

